

Novi oltarni in reliefni kamni iz Petovione

Ivan TUŠEK

Izveček

Avtor v članku objavlja nekaj novih napisov – reliefov s Ptuja: Jupitru posvečen oltarček s konca 1. ali iz 2. stoletja, ki ga je dal postaviti romanizirani keltski domačin z doslej še neizpričanim gentilnim imenom *Geusius*. Dve reliefni marmorni plošči z upodobitvami Nutric: ena predstavlja štiri ženske figure, druga, ki je veljala doslej za izgubljeno in nosi posvetilo *AII 326*, pa dve. Dva akroterija s pokrova sarkofaga, od katerih eden nosi upodobitev genija poletja, drugi pa genija jeseni. Avtor omenja še relief, na katerem sta upodobljena pes in medved in odlomek z reliefom rogate srnjadi.

Pri izkopu za temelje vodne cisterne na vrhu Panoram v Ptujju so delavci Kmetijskega kombinata Ptuj, TOZD sadjarstvo "Osojnik", leta 1989 našli takoj pod rušno plastjo v celoti ohranjen manjši oltarček iz belega debeložrnatega marmorja, ki ga je stroj delno poškodoval po ovršju in njegovi profilaciji ter robovih napisnega polja. Oltarček je bil posvečen Jupitru (vel.: 61,5 cm x 26 cm x 20 cm) in ima nad profiliranim ovršjem še visok nastavek (sl. 1).

Med profilacijo ovršja in baze ja napisno polje z napisom v petih vrsticah. Višina črk je 3,5 cm (1. vrsta), 2,8 – 3 cm (2. vrsta) in 3 cm (3., 4. in 5. vrsta). Interpunkcija je trikotna in globoka.

I(ovi).O(ptimo).M(aximo)
C(aius).GEVSI(us)
DOMESTI
CVS

V(otum).S(olvit).L(ibens).M(erito).

Jupitrov oltarček je dal postaviti keltski domačin z doslej še neizpričanim, očitno iz keltskega imena izpeljanim gentilnim imenom *Geusius*.¹ Lepo oblikovane in enakomerne črke prejkone govorijo za čas ob koncu 1. ali za začetek 2. stoletja.

Za obnovo srednjeveške ulične fasade na Cankarjevi ulici št. 3 v Ptujju leta 1991 je bilo potrebno najprej odbiti mlajše plasti ometa. V romansko gradbeno strukturo sta bila pod ometi vzdana dva obdelana marmorna kamna z reliefnimi upodobitvami *Nutrices Augustae*. Oba reliefna kamna sta iz drobnožrnatega belega marmorja, vendar je manjši relief počnel, kar

Abstract

In the article the author publishes some new inscriptions - reliefs from Ptuj: an altar dedicated to Juppiter from the end of the 1st or the beginning of the 2nd Centuries, which was erected by a romanised Celtic native with the so far unrecorded gentile name of *Geusius*. Two marble relief slabs with representations of the *Nutrices*: one represents four female figures, the other, which was assumed to have been lost and bears the dedication *AII 326*, has two. Two acroteria from the lid of a sarcophagus, one of which bears a representation of the genius of summer, whilst the other bears the genius of autumn. The author mentions another relief, which bears the figures of a dog and a bear and a fragment with a relief of a horned roe deer.

nedvomno kaže na sledove ognja, ki so relief zajeli verjetno ob uničenju svetišča ali kapelice v bližini, katera je bila posvečena božanskim dojljam.² Reliefa na ploščah sta izredno lepo in precizno delo rimskega kamnoseka, vendar sta reliefa v izstopajočih delih močno zlizana in poškodovana, delno zaradi izpostavljenosti vremenskim vplivom v preteklih stoletjih pred prekritjem z ometi, delno pa tudi zaradi razpadanja, ki so ga povzročili kemični procesi pod ometi na marmornih površinah.

– *Ex voto* iz belega marmorja, ki ima odbit zgornji levi vogal, nima napisa, rjavordeča barva na površini reliefa pa je posledica tega, da je pred vzdavo ležal v ilovnati plasti. Velikost reliefne plošče je 58 x 40 x 4,5 cm. V uokvirjenem reliefnem polju so upodobljene pod štirimi oboki (ohranjena sta le dva) štiri ženske figure z dvema otrokoma. Od leve proti desni vidimo: stoječo služabnico z vedrom v desnici in mogoče hlebceem kruha v levici (zgornji del reliefa je odbit); mater, ki kleče na desni nogi daruje na oltarju: sedečo *Nutrix* z dojenčkom na prsih in še eno stoječo služabnico, ki drži v naročju starejšega otroka (sl. 2). Spomenik sodi prejkone v 2. do 3. stoletje in je vzdan v fasado hiše na Cankarjevi ulici št. 3.

– *Ex voto* iz belega marmorja, ki je počnel od ognja in ima trivrstični napis. Reliefna plošča je velika 36,6 x 43 cm. Interpunkcija je globoka in trikotna, na koncu druge vrstice je izklesan srčast list. Višina črk je 2,7 cm (1. vrsta), 3 cm (2. vrsta) in 1,8–2 cm (3. vrsta). Prva in druga vrsta črk sta zgoraj in spodaj omejeni s komaj vidno vodoravno črto, ki je mojstru služila za pravilno višino vklesanih črk, razen v drugi

vrsti, kjer sta črki S in V v besedi POSVIT za 3-4 mm spodaj krajši. V uokvirjenem, skoraj kvadratnem reliefnem polju sta upodobljeni od leve proti desni: služkinja, ki ima v desnici vrč, iz katerega izliva darilno olje na oltar, z levico pa čez oltar ponuja sadež (jabolko) ali gobo za kopanje dojenčka (*sl. 3*).³ *Nutrix*, ki sedi na lepo oblikovanem prestolu, na prsih drži dojenčka, ki sesa dojko, katero dojilja pridržuje z desnico.

PRO.SALVTE.FOR
TVNI.POSVIT
FORTVNATVS

Kot izhaja iz poročila R. Knabla,⁴ je bil na Ptujju nekoč že najden relief z enakim napisom, a je bil

Sl. 1: Ptuj, Panorama 1989. Jupitrov oltar.

Abb. 1: Ptuj, Panorama, 1989, Jupiteraltar.

verjetno ob gradnji hiše uničen oziroma zazidan. Po ohranjeni izrisani podobi sodeč bi na prvi pogled sklepali, da ne gre za isti oltar, ker se reliefa v marsikateri podrobnosti med seboj razlikujeta. Največji razliki sta vidni pri upodobitvi služabnice, ki drži na ohranjeni risbi vrč v skoraj stegnjeni desnici iz katerega nič ne izliva, ter pri upodobitvi prestola, ki je na risbi prikazan z visokim naslonjalom. Ker je bila risba, kot Saria posebej poudarja, narejena po spominu, gre torej za stilistično svobodno oblikovano skico reliefa. Glede na povedano in glede na dejstvo, da sta napisa na odkritem reliefu in na omenjeni risbi *AII* 326 identična, lahko upravičeno trdimo, da gre za isti spomenik. Domnevno izgubljeni relief je bil vzidan v srednjeveško stavbo in prekrit s poznejšo malto na fasadi hiše in šele nedavno ponovno odkrit. Služabnica, ki daruje na oltarju, ima kratke skodrane lase, okoli vratu pa verjetno kovinsko ovratnico. Stol s podobno izrezljano nogo, na katerem sedi *Nutrix*, je upodobljen na reliefu iz Zg. Brega⁵ in Panorame v Ptujju.⁶ V prvi vrstici napisa je ligatura *AL*. Črke v napisu so sicer lepo izdelane, vendar v isti vrsti niso enako visoke in napis učinkuje precej rustikalno.

Upodobitev *Nutrix* na teh dveh reliefih je zanimiva posebej zato, ker so na eni plošči prikazane v reliefu upodobitve štirih žena, na drugi pa dveh. To je na dozda znanih ploščah redkejši slučaj.⁷ Na napisu manjka posvetilo vzvišenim *Nutricam*, ki je sicer na drugih reliefih z *Nutricam* običajno. Spomenik prejkone sodi v 2. ali 3. stoletje in je vzidan v hišo na Cankarjevi ulici št. 3.

Pri sanaciji stavbe na Prešernovi ulici št. 16 v Ptujju v srednjeveškem mestnem jedru, so pričeli julija 1992. leta odbijati omet na ulični fasadi. Pod ometom se je pokazala ena izmed najstarejših srednjeveških mestnih gradenj iz romanskega obdobja. Med neobdelanimi peščenimi kamni, pa tudi večjimi grobo v kvadre obdelanimi kamni in opeko se je pojavil del akroterija strehastega pokrova sarkofaga iz belega marmorja. Velikost odlomka je: v.: 42 cm, š.: 55 cm in deb.: 41 cm. Rastlinski ornament je viden v niši na stranski ploskvi strehastega pokrova, ki je izklesana v obliki peterokotnega zatrepca. V vogalu polkrožno oblikovane akroterija je v reliefu upodobljen kodrast mladenič, ob njegovi desni rami pa posoda na nizki nogi (kelih), v kateri so štirje žitni klasi. Relief nedvomno ponazarja genija poletja (*sl. 4*). V obokanem hodniku iste stavbe smo nekaj dni zatem pod odbitim ometom našli še drugi akroterij iz belega marmorja v velikosti: v.: 43 cm, š.: 68 cm in deb.: 47 cm. V niši na stranski ploskvi strehastega pokrova vidimo, enako kot na prvem, del rastlinskega ornamenta, na vogalu akroterija pa je zopet reliefno upodobljen kodrast mladenič; ob levem ramenu je posoda na nizki nogi, v kateri so verjetno sadeži (*sl. 5,6*). Relief predstavlja genija jeseni. Oba akroterija kažeta, da imamo opraviti z večjim pokrovom sarkofaga, ki je imel na še preostalih dveh vogalnih akroterijih upodobljena genija pomladi in zime.

Odlomka akroterijev s pokrova sarkofaga lahko glede na izdelavo reliefov postavimo v čas 2. stoletja. Trenutno sta shranjena v Pokrajinskem muzeju v Ptujju.

Sl. 2: Ptuj, Cankarjeva ul. 3, 1991. Reliefna plošča z upodobitvijo boginj *Nutrices Augustae*.

Abb. 2: Cankarjeva ul. 3, 1991. Reliefplatte mit Darstellung der Göttinnen *Nutrices Augustae*.

Sl. 3: Ptuj, Cankarjeva ul. 3, 1991. Reliefna plošča, ki prikazuje *Nutrices Augustae*.

Abb. 3: Cankarjeva ul. 3, 1991. Reliefplatte mit Darstellung der *Nutrices Augustae*.

Sl. 4: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Akroterij z genijem poletja.

Abb. 4: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Akroterium mit Sommergenius.

Sl. 5: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Akroterij z genijem jeseni.

Abb. 5: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Akroterium mit Herbstgenius.

Po odbitju ometa in ob nadaljnjem pregledu kamnitega materiala, vzdanega v romansko gradnjo hiše na hodniku, in kamnitega materiala iz stare škarpe proti grajskemu hribu na dvorišču omenjene hiše, smo našli še celo vrsto polomljenih belih marmornih kosov z deli

rmskih napisov, ki so pripadali oltarjem, tudi Jupitrovim.⁸ Nekaj obdelanih marmornih kamnov ima tudi reliefne upodobitve raznih živali, med katerimi izstopata relief boja psa z medvedom (sl. 7) in reliefna upodobitev srnjaku podobne živali (sl. 8).

¹ *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinæ cum indice inverso*, Diss. Pann. 3/1 (1983) tega imena ne navaja. Za pomoč pri branju in določitvi rimskih spomenikov se najlepše zahvaljujem dr. Marjeti Šašel Kos.

² Podobne plošče so bile najdene na Panorami v Ptuj, kjer bi lahko tudi obstajalo svetišče Nutric (*Nutrices Augustae*): I. Tušek, Novi rimski reliefni kamni in napisi iz Ptuja, *Arh. vest.* 37, 1986, 348 ss.

³ K. Wigand, *Jh. Österr. Arch. In. Beibl.* 18, 1915, 208 s.

⁴ V. Hoffiller, B. Saria, *AIJ* 1 (1938) 326.

⁵ *Ib.*, 325.

⁶ Tušek (op. 2) t. 3: 1.

⁷ Dve osebi na reliefu sta še na napisu *AII* 327; M. Abramič, *Poetovio* (1925) 82; B. Jevremov, *Vodnik po lapidariju* 1 (1988) 51 s in 50 s.

⁸ Le-ti bodo objavljeni pozneje skupaj z rimskim kamnitim materialom, ki smo ga našli pri izkopu za novo porodnišnico ptujske bolnice, pri izkopu za kanalizacijo pri stari Kovinarski šoli ob Rajčevi ulici v Ptuj in pri sanaciji kletnih prostorov v Dominikanskem samostanu v Ptuj.

Neue Altar- und Reliefsteine aus Poetovio

Zusammenfassung

Im Jahr 1989 wurde oben auf dem Panoramahügel in Ptuj gleich unter der Grasnarbe ein kleiner Jupiteraltar aus weißem Marmor mit profiliertem Gesims und einer fünfzeiligen Widmung an Jupiter (Abb. 1) aufgefunden, der ins Ende des 1. oder ins 2. Jahrhundert gehört. Ihn ließ ein keltischer Einheimischer mit bisher noch nicht bezeugtem Gentilnamen *Geusius*

errichten. Bei der Restaurierung der romanischen Fassade in der Cankarjeva ulica 3 in Ptuj sind wir 1991 auf zwei in der Fassade eingemauerte Reliefmarmorplatten keltischer *Nutrices* gestoßen. Auf der ersten sind vier weibliche Personen mit zwei Kindern abgebildet: zwei Dienerinnen, *Nutrix* mit Säugling und Mutter, die kniend am Altar ein Opfer darbringt

Sl. 6: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Akroterij z genijem jeseni in rastlinskim ornamentom.

Abb. 6: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Akroterium mit Herbstgenius und Pflanzenornamentik.

Sl. 7: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Marmorni odlomek z reliefom psa in medveda.

Abb. 7: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Marmorbruchstück mit Hunde- und Bärenrelief.

Sl. 8: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Marmorni odlomek z reliefom živali.

Abb. 8: Ptuj, Prešernova ul. 16, 1992. Marmorbruchstück mit dem Relief eines geweihwildähnlichen Tieres.

Ivan Tušek
Zavod za varstvo naravne in
kulturne dediščine Maribor
Slomškov trg 6
SI-62000 Maribor

(Abb. 2). Auf der zweiten, die auch Brandspuren aufweist, sind nur die kurzhaarige und gelockte Dienerin mit Metallhalsband und *Natrix* dargestellt, die ihr mit einem Säugling an der Brust gegenüber sitzt (Abb. 3). Es handelt sich um ein wieder aufgefundenes Relief mit der Inschrift *AII* 326. Beide Platten sind deshalb interessant, weil Reliefs mit vier oder nur zwei Personen ziemlich selten vorkommen und die Inschrift auf der zweiten Platte wegen der fehlenden Widmung an die *Nurices* nicht üblich ist. Sie gehören ins 2. oder 3. Jahrhundert.

Bei der Sanierung des Gebäudes in der Prešernova ulica 16 in Ptuj haben wir 1992 an der Straßenfassade ein Marmorakroterium mit einem Relief des Sommergenius (Abb. 4) und im Flur desselben Gebäudes noch ein zweites Akroterium mit einem Relief des Herbstgenius (Abb. 5) entdeckt. Beide Bruchstücke gehören zu einem größeren Sarkophagdeckel aus Marmor, wo sich auf den zwei fehlenden Akroterien noch der Frühlings- und der Wintergenius befanden. In der Mauer des Flurs und der Schutzmauer im Hof desselben Gebäudes sind wir noch auf Marmorbruchstücke verschiedener mit Inschriften ausgestatteter Altäre und auf Marmorfragmente mit Reliefs verschiedener Tiere, wie Hund und Bär (Abb. 7) und eine Art gehörnten Rehwildes (Abb. 8), gestoßen. Sowohl die Akroterien als auch die anderen Marmorreliefs und Inschriften gehören wahrscheinlich ins 2. Jahrhundert.